

L'OCUPACIÓ DEL TERME I NUCLI URBÀ DE CARDONA DES DE LA PREHISTÒRIA FINS A L'ALTA EDAT MITJANA

XAVIER SOLÉ
MERCÈ JUAN

La vila de Cardona, que se situa a l'extrem nord-occidental de la comarca del Bages, al límit de la província de Barcelona, és coneguda pel castell (*Monumento Nacional* des de l'any 1949), per la basílica advocada a Sant Vicenç (*Monumento Nacional* des de l'any 1931) i per l'afloració salina, explotada des de la prehistòria.

La presència d'aquests dos monuments i de la peculiaritat de l'espai salí ha implicat que la vila i el territori hagin estat gairabé oblidats, tot i haver conservat un volum notable de testimonis històrics, tant físics com documentals. Hem de destacar, però, les aportacions tant d'historiadors vinculats a la zona -els casos de Mn. Serra Vilaró, P. Bertran, M. Casas- o de foranis en estudis puntuals -M. Petrus, l'any 1957-1958; A. López, J. Rovira i E. Sanmartí, l'any 1976; A. Daura, D. Pardo, J. Galobart i E. Sánchez, els anys 1983 i 1989-, entre d'altres, sense oblidar les investigacions -realitzades principalment per historiadors de l'art- del castell i la col·legiata.

L'Àrea d'Investigació Històrica i Documentació de l'Escola-Taller de Restauració del Centre Històric de Cardona va proposar-se, durant la seva durada, establir les bases per a futurs treballs històrics a partir de la confecció d'un estudi que recollís tots aquells elements, conjunts i ambients d'interès historicoartístic i arquitectònic, tant de la vila pròpiament dita, com del terme municipal, tot dividint el treball en dues parts que compartien criteri, objectius i bona part de la metodologia.

La primera, anomenada Prospecció Arqueològica del municipi de

Cardona, es va centrar en l'àrea no urbana del terme, desenvolupant-se entre els anys 1990 i 1992, coincidint amb la durada de l'esmentat organisme (Juan, Solé, i Galera, 1992).

L'any següent, la Generalitat de Catalunya, a través del Projecte d'Arqueologia Urbana va endegar la segona part de l'estudi, centrant-se aquest cop exclusivament en el casc urbà de la vila ducal. D'aquesta manera es recollia el testimoni de l'Escola-Taller i es completava l'estudi integral del municipi, finalitzat al 1994 (Juan, Solé, i Galera, 1994). Tota la informació que en aquesta comunicació detallem està desenvolupada en cadascuna de les fitxes corresponents, que integren els volums dels dos estudis.

L'equip de treball que va intervenir directament en ambdues ocasions va estar format per Mercè Juan -responsable de la direcció i coordinació dels treballs, processament de les dades i redacció de l'estudi-, Xavier Solé -encarregat del treball de camp, processament de les dades i redacció de l'estudi- i Andreu Galera - documentalista -. El resultat van ser quinze volums, suma de les dues parts de l'estudi.

El criteri que va guiar els dos projectes va ser l'enregistrament de tots aquells elements mereixedors d'una atenció especial, recollits de forma exhaustiva fins a l'època moderna. Així, els elements que es van catalogar al terme van ser: sepultures neolítiques; llocs d'hàbitat d'època ibèrica i romana; espais de necròpoli i enterraments aïllats; hàbitats i masos medievals; torres de guaita, muralles i fortificacions; fonts, sèquies, canalitzacions, aqüeductes i dipòsits; ponts, camins, fites i creus de terme; forns, molins i adoberies; esglésies, capelles i oratoris, i finalment extraccions mineres, en aquest cas exclusivament salines.

Quant al nucli urbà principal, es van inventariar tots aquells edificis, conjunts, elements i entorns d'interès historicoartísticoarquitectònic i ambiental, tot tenint en compte la declaració de Bé d'Interès Cultural en la categoria de conjunt històric, del Casc Antic de la Vila (D.O.G. C. núm. 1552, del 7 de febrer de 1992). Més que en l'espectacularitat dels edificis, la singularitat de Cardona rau en el fet que la configuració de la trama urbana, típicament medieval, s'ha conservat gairebé intacta fins a la dècada del 1930. I que l'aturada del creixement urbà, a partir del segle XV (en extensió, que no pas en densitat), va motivar la constant reutilització dels vells edificis existents i la subdivisió d'aquests, sobretot a partir del segle XVIII.

No podem entendre la ubicació geogràfica dels elements registrats sense tenir en consideració la xarxa viària tradicional. En aquest sentit,

recordarem que en època medieval es documenten fins a vuit camins (uns subsidiaris dels altres), documentats des del segle X, i que dividirem en dues parts, els que es dirigien cap al nord, nord-est i nord-oest, vers les terres del comtat d'Urgell, cap a Serrateix i Berga, cap a Solona i el denominat camí ramader de Cardona; i els que anaven vers al sud, sud-est i sud-oest, direcció a Castelladarnal, a Barcelona, a Sant Salvador de Torroella i Sant Julià de Coaner, a Calaf i Cervera.

Hem classificat els elements inventariats per ordre cronològic, i de més antic a més modern, de tal manera que la primera figura està dedicada als jaciments prehistòrics i la darrera, a la muralla romànica del centre urbà. Igualment, cal recordar que en les taules anteriors a les figures detallem el nom dels elements i d'aquells que la coneixem i la data de la primera referència documental entre parèntesi.

Dels 11 jaciments prehistòrics localitzats, set se situen en el terç oest del terme, concretament a la zona de Bergús. D'aquests, quatre són cistes (fig. 1, 2, 3, 4 i 5), un és un menhir (fig. 1, 5) i dos són dòlmens de cambra simple (fig. 1, 8 i 9). Altres tres estan situats prop de cursos fluvials: una cista, un menhir i un dolmen (fig. 1, 6, 7 i 10 respectivament). Finalment, el terme "troballes aïllades" es refereix al fet d'haver-se constatat la presència de cultura material a l'àrea de l'explotació salina (fig. 1, 11).

Les troballes ibèriques són un total de vuit, distribuïdes pel terç central i oriental (fig. 2, 1 a 8). Cal assenyalar que, per la seva situació, relacionada amb els cursos del Torrent de Coma, i els rius Cardener i Aiguadora -excepte el cas del Guix-, es tractaria d'hàbitats. En dos casos (fig. 2, 3 i 8) no podem fer aquesta apreciació, tant per la diferent ubicació geogràfica, com per la distribució de les restes ceràmiques.

Els establiments on es van identificar productes manufacturats d'època imperial van ser un total de sis (fig. 2, 5, 6, 9, 10 i 11), situats a la franja central i nord del terme, i relacionats amb els mateixos cursos d'aigua que en el cas anterior. Tanmateix, tampoc es van detectar restes arquitectòniques que poguéssim associar als exemplars ceràmics d'aquest moment. En dos casos (fig. 2, 5 i 6) se situen en el mateix espai on es van detectar exemplars ceràmics d'època ibèrica.

Podríem dir que ens trobem amb una ocupació del territori en època ibèrica distribuïda de manera uniforme i en punts elevats que permeten relacionar-se visualment entre ells. En època romana, els jaciments es redueixen i concentren; en aquest moment podríem tenir cinc establiments inde-

pendents, o bé que estiguessin relacionats entre ells, de tal forma que uns fossin subsidiaris d'altres, o bé tots podrien dependre d'un que exercís com a centre principal d'explotació de l'àrea que ens ocupa. Com a jaciment singular, destacaríem el d'època romana localitzat al turó de Sant Onofre, en un puig que es troba integrat en l'espai d'extracció de la sal.

Així, per la pròpia naturalesa de la prospecció, no podem fer més que constatar l'existència d'aquests jaciments d'època clàssica, donant-ne notícia, però sense poder determinar de manera fefaent, ni l'arc cronològic de cadascun d'aquests, ni quin tipus d'establiments havien estat, tasca reservada a les actuacions arqueològiques pertinents.

És en època medieval quan tenim registrats el major nombre de vestigis en el terme municipal de Cardona, un total de 89, 44 dels quals estarien cronològicament situats en l'arc que determina aquest congrés, i que trobem reflectits a les figures 3 i 4. Es reparteixen de manera desigual pel territori; així en trobem 14 al terç de ponent i 10 al terç central, i la resta es localitza al de llevant.

Aquests elements es divideixen de la següent forma: 3 nuclis urbans (fig. 3, 1, 2 i 3); 11 masos (fig. 3, 4 a 14); 6 designats com altres estructures (fig. 3, 15 a 20); 6 molins (fig. 4, 1 a 6); 4 espais d'enterrament (fig. 4, 8, 13, 20 i 21); 8 assentaments militars (fig. 4, 7 a 14); 7 esglésies i capelles (fig. 4, . 7, 8, 15, 16, 17, 18 i 19), i 5 elements d'obra pública (fig. 4, 22 a 26).

Quant als nuclis d'hàbitat, hem de recordar respecte al de Cardona que tot i que la primera menció del castell que presideix la vila és del 798, quan Lluís el Pietós ordena que aquest recinte es fortifiqués i habités, la primera carta de repoblació de la vila, enclavada als peus del castell tot seguint l'eix est-oest de la serralada on s'assenta, és atorgada per Guifré el Pilós (872-878). La segona fou lliurada per Borrell II, Comte de Barcelona al 896, que al 1012 s'esmenta ja l'església de Sant Miquel, que el 1088 el vescomte Ramon Folc I deixa en el seu testament una casa per a ser destinada a hospital de pobres i pelegrins. Al segle XII, la vila es consolida i aconsegueix uns privilegis propis; així en tenim notícies dels anys 1102, 1125, 1126, 1141, 1166, 1168 o 1198. Al segle següent, la puixança comercial catalana es manifesta en el burg de Cardona en una important expansió demogràfica i en la conversió de la vila en un punt de transacció i artesanal, alhora que es dota de mecanismes institucionals de govern comunal, arribant al 1296 amb la concessió per part del vescomte Ramon

Folch VI del privilegi de governar-se per quatre cònsols triats pels prohoms de la vila.

El segon dels nuclis es troba a la riba esquerra del Cardener, en un meandre al nord-est del castell. El topònim de la Coromina apareix per primer cop l'any 1019, en fer-se una cessió a la canònica de Sant Vicenç de diversos bens, entre els quals cal destacar dos molins. Al 1040 s'incrementa aquest patrimoni amb quatre molins més, de tal manera que durant la primera meitat del segle XI es produeix una concentració d'aquests edificis de transformació en un indret molt concret, concentració que continua al segle XIII i que donaria pas a l'edificació de diverses cases, tal com ja tenim documentat des del 1244, i que continuaria amb l'edificació de l'església de Sant Ramon a finals del segle XIV.

La darrera de les concentracions és la de Bergús, situada a ponent del terme, i constituïda actualment per l'església adovacada a Sant Joan, el mas Garriga -adossada a una torre de guaita- i dues construccions del segles XVII i XVIII, ara usades com a dependències de la masia. Segons Serra Vilaró, la primera referència a aquest lloc és de l'any 899 quan se cita el temple de Sant Joan, tot i que Abadal creu que l'església que apareix esmentada al document és la de Sant Joan de Mondarn. De tota manera, l'any 983 s'efectua la compra de diverses peces de terra en aquest lloc, i se cita de nou el temple al 990. Al segle XI, coneixem documents dels anys 1001, 1036, 1037, 1041, 1094, o 1096, notícies que continuen al segle següent, com ho demostren les que ens han arribat dels anys 1115, 1126, 1173, 1190 i 1196. Al segle XIII, sabem d'una donació de l'any 1221.

Els masos se situen als terços central i est del terme, i, excepte dos, la resta es documenten a partir del segle XIII. Cinc dels molins s'ubiquen junt al curs del Cardener, concretament a la riba esquerra del riu, i només conservem restes arquitectòniques del de Roquerols, i el sisè és relacionat amb el Torrent de Coma, del qual també ens ha arribat bona part de l'edifici. Quant als elements militars, direm que sis són al terç oest, dos dels quals es troben associades a masos (fig. 4, 8 i 12), que dos més se situen en la part superior de la serra de Palà de Coma, que a la Torre Pilota s'hi adossen altres estructures, i que únicament es troben al de llevant el castell i una torre de guaita. Dels llocs de culte, observarem que es troben per tot el territori i que en dos casos estan associats a masos del mateix nom: el mas del Guix i la capella de Sant Julià (fig. 3, 7 i fig. 4, 15), i mas i església de Sant Salvador (fig. 3, 12 i fig. 4, 19). Finalment, de l'obra pública assenyalarem

que es localitza en el terç de ponent, a ambdues ribes del Cardener i que són estructures relacionades amb l'aigua: dues fonts, dos ponts i un aqüeducte.

El concepte "altres estructures" està destinat a designar aquells edificis o conjunts dels quals o bé en desconeixem cap referència i no en sabem ni el nom, ni la funcionalitat, o bé no podem incloure en els apartats anteriors. En aquest sentit, assenyalarem el cas del conjunt de Palà Vell, citat documentalment entre els segles XI i XIV, format com a mínim per quatre edificis, un dels quals és una torre circular. També cal recordar les Torretes de Casablanca i les Torretes de Cal Marbà, dos exemples de petits conjunts amb diverses estances encerclades per un mateix mur. L'edifici de Cal Pinsota és una construcció rectangular de dues cambres al peus del vessant sud-oest del puig del castell. Tant l'estructura del serrat del Rovelló com la del pla de les Àligues semblen de caire defensiu i, finalment, la del turó del Màrtir és un edifici rectangular molt degradat.

Tot i que les restes muràries actualment visibles a Cardona corresponen a l'encintat que es va bastir a partir del segle XIV, la documentació ens proporciona un seguit de dades que permeten especular sobre un recinte anterior, que incloïa una superfície molt més reduïda.

El desenvolupament del nucli s'articula a partir d'una vial oest-est que té com a elements definitoris l'hospital citat al 1088 (a l'extrem de llevant del carrer Escasany) i el temple de Sant Miquel, edifici que limita pel sud la plaça del Mercat, espai obert a partir del qual comença el carrer d'Escasany. Entre el 1102 i el 1125, el nucli urbà disposava d'un total de 87 famílies -presumiblement, un nombre similar d'habitatges-, unes 340 persones, i, segons ens informa la Carta de Franqueses atorgada per Ramon Folch, gaudia ja de la categoria de vila. Així, a finals del segle X ja devia existir un hàbitat al vessant occidental del turó del castell; la vila neix a la part de solana de la serralada, de tal manera que només des del cim es dominen tant les principals vies de comunicació com les zones de conreu, amb la qual cosa es podria pensar en un element defensiu instal·lat en aquest punt concret. Aquesta torre seria la que la documentació esmenta com "la Fortesia" i "Bestorra". La primera apareix com a antropònim al 1276; com a lloc pròxim a la segona, al 1306, i com a torre, al 1318; la segona era una torre circular citada al 1306 i que va perviure fins al 1812.

La primera referència a les muralles de la vila és de l'any 1276, quan se citen com a límit en la venda d'una casa (s'adossava a la muralla per l'oest), la qual podríem identificar com l'emplaçament de l'actual rectoria, a

més de la donació als consellers de la vila per part del Vescomte de les dues torres que hi havia en el denominat pati de la Fira per usar les pedres en la nova obra de l'església. Confirma la informació la troballa al costat sud-oest de l'església, a la plaça de la Fira, al 1849 dels fonaments d'una de les dues torres que flanquejaven una porta del primer clos. De la continuïtat del recinte per la zona nord ens dóna notícia un document del 1295, i un altre del 1314.

Quan al traçat de tramuntana, és probable que es conservin restes de la muralla a les parets entre mitgeres de l'illa definida pels carrers d'Escassany-plaça del Mercat-carrer Major, al sud, i els de Pujolet-Escorxador al nord. Tenim en compte que aquest traçat no segueix la ortogonalitat de la resta dels carrers, i que el carrer del Pujolet era conegut com el carrer de la Serra, de na Murala o na Morrala als segles XV i XVII, i un document del 1391 explicita que una casa afronta pel davant amb el carrer de la Serra i pel darrera amb la muralla de la vila. La muralla devia quedar amortitzada per la construcció de vivendes adossades per ambdós costats i, per tant, el nou vial d'accés als edificis d'extramurada (carrer Pujolet) dibuixa un recorregut paral·lel. Altrament, el fet que la línia defensiva no arribés fins a la carena fa suposar l'existència d'una talaia altomedieval en el punt més alt, la presència de la qual ajudaria a comprendre la ràpida urbanització de la zona compresa entre el límit nord de la muralla i el cim de la serralada: és la primera zona extramurs que s'edifica.

De com es configuraria al sud i est, no en coneixem cap referència. De tota manera, observem l'existència d'un desnivell important sota l'església, entre el carrer de la Fira i el carrer de la Fonteta, que podria haver estat la defensa natural i alhora servir de base a la construcció defensiva. Quant a llevant, el problema rau en articular una proposta sobre la relació entre les defenses del castell i les de la vila, de tal manera que podríem especular si ja existia un mur corregut que enllaçaria ambdues estructures (com posteriorment es fa), o bé serien recintes separats que s'unirien mitjançant l'existència d'una porta en aquest lloc que estaria en funció de l'accés al castell.

No oblidem, però, que la sal ha estat el desllorigador de la presència humana en aquest indret, i que ha impulsat i mantingut bona part de la vida de la vila fins a finals del segle XX i que, per tant, mereix un estudi propi.

BIBLIOGRAFIA

- JUAN, M. , SOLÉ, X. i GALERA, A. (1992); *Prospecció arqueològica del municipi de Cardona (Bages, Barcelona)* : vol. I Introducció; vol. II Vila de Cardona. Nucli i barri de la Coromina; vol. III barri de Tresserres; vol. IV nucli i barri de Bergús; vol. V barri de Coma; vol. VI barri de Segalers. Barcelona-Cardona. Inèdit.
- JUAN, M. , SOLÉ, X. i GALERA, A. (1994); *Programa d'Arqueologia Urbana de la vila de Cardona (Bages, Barcelona)* : vol. I Introducció; vol. II la Vall Salina. La muntanya del Castell; vol. III.1, III.2, III.3, III.4 i III.5 el Centre Històric; vol. IV el barri de la Pietat. El Raval de Sant Joan; vol. V el nucli de la Coromina. La vora del Cardener. Barcelona-Cardona. Inèdit.

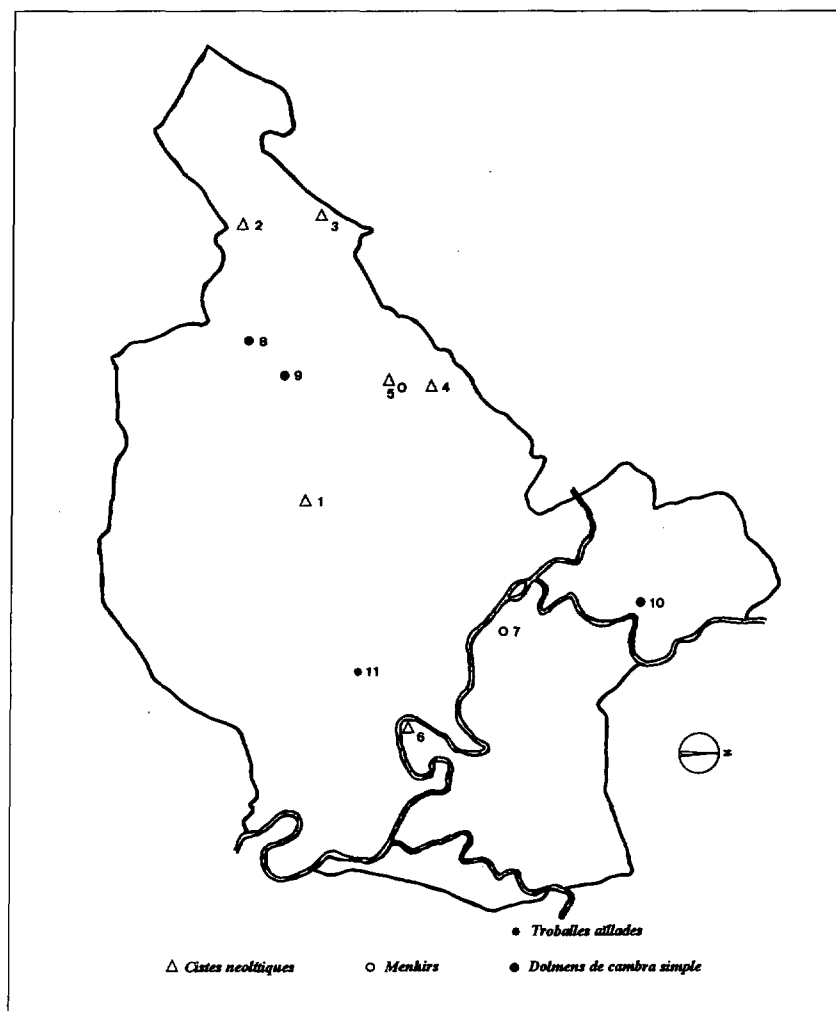

Figura 1: Jaciments prehistòrics

Cistes Neolítiques

- 1.- La Vinya del Giralt
- 2.- Cista de Sant Ramon
- 3.- Cista dels Clapers d'Altamís
- 4.- Cista de Palà de Coma
- 5.- Cistes de la Roqueta
- 6.- Tomba del Cap del Pont

Menhirs

- 5.- La Roqueta
- 7.- Camp de la Pedrafit

Dòlmens de Cambra Simple

- 8.- Coma de Fontelles
- 9.- La Barraca dels Moixonaires
- 10.- Sant Salvador

Troballes aïllades

- 11.- Vall Salina

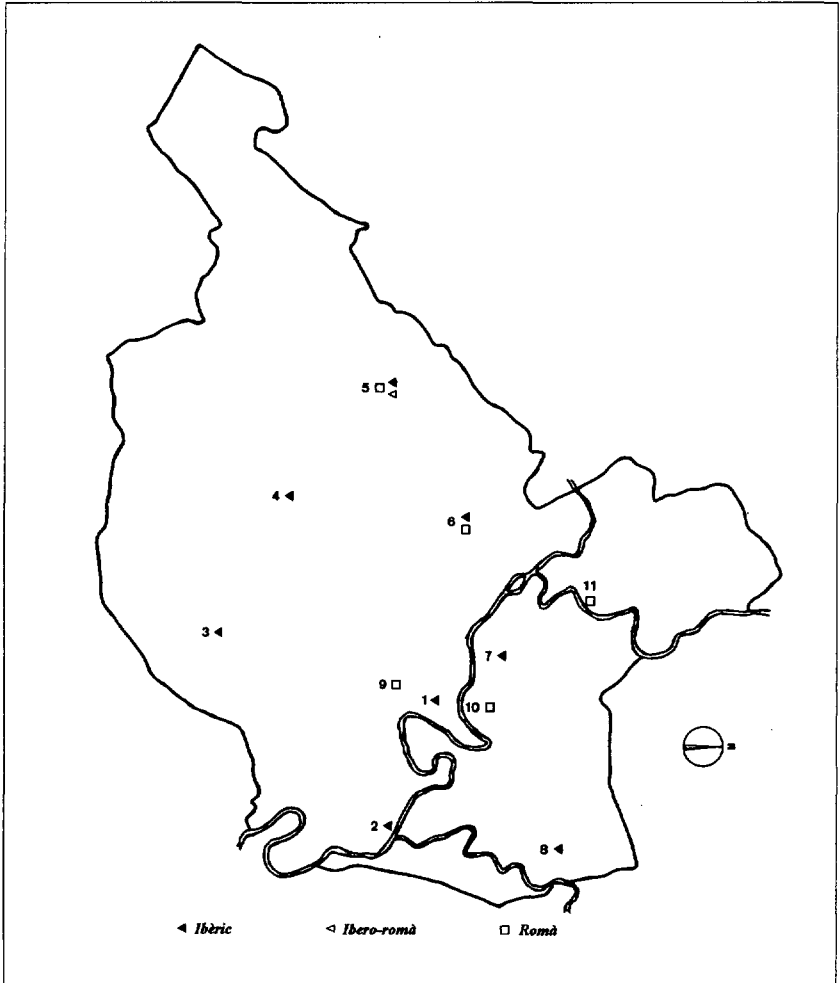

Figura 2: Jaciments ibèrics i romans

Ibèrics

- 1.- Castell de Cardona
- 2.- Mas del Reig
- 3.- Tomba de Capdebocs
- 4.- El Guix
- 5.- La Roqueta
- 6.- Cal Tuta de Coma
- 7.- Cal Tuta de les Hortes
- 8.- Ca L'Eudalet

Iberoromà

- 5.- Forn de la Roqueta

Romà

- 5.- La Roqueta
- 6.- Cal Tuta de Coma
- 9.- Turó de Sant Onofre
- 10.- El Collet de les Hortes
- 11.- Sant Salvador

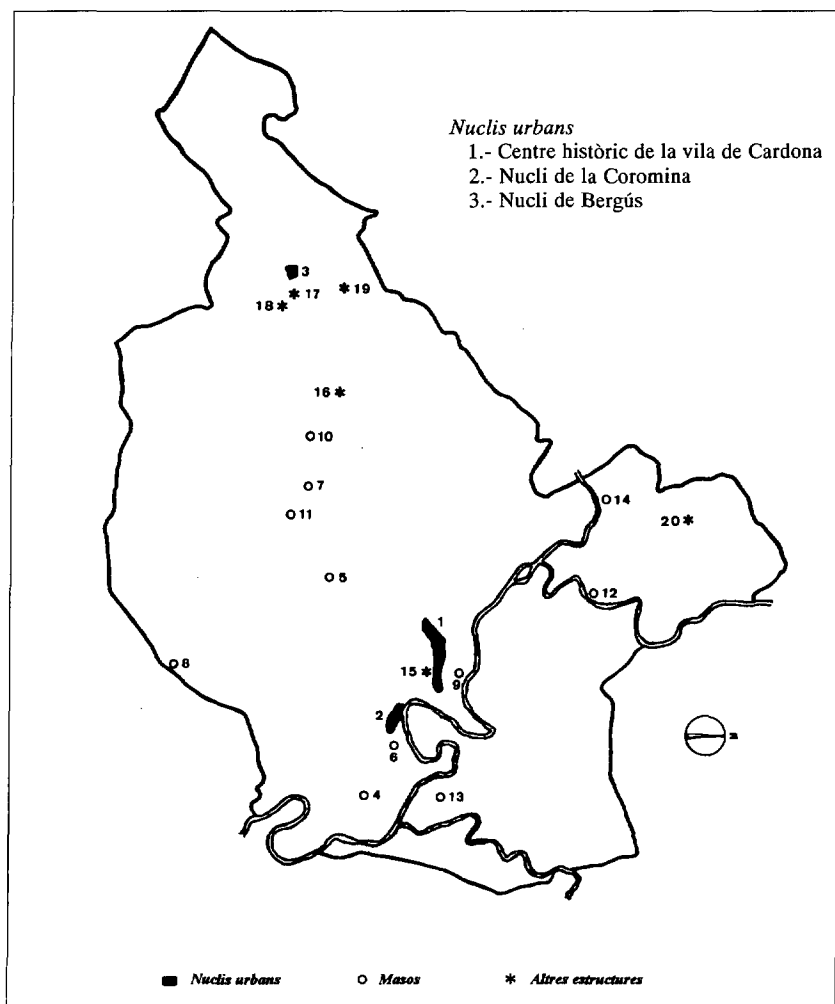

Figura 3: Jaciments medievals I

Masos

- 4.- de la Cor (1068-1100)
- 5.- de Bolsegura (1161)
- 6.- de cal Fontdeví (1271)
- 7.- del Guix (1223)
- 8.- de Fontelles del Mas (1291)
- 9.- de Santmartí (1256)
- 10.- del Mujal (1223)
- 11.- de Gueraldes (1275)
- 12.- de Sant Salvador (1223)
- 13.- de Pinell del Bosc (1208)
- 14.- d'Eura (1246)

Altres estructures

- 15.- Cal Pinsota
- 16.- Conjunt de Palà Vell (1026)
- 17.- Torretes de cal Marbà
- 18.- Torretes de Casablanca
- 19.- del Serrat del Rovelló
- 20.- Turó del Màrtir

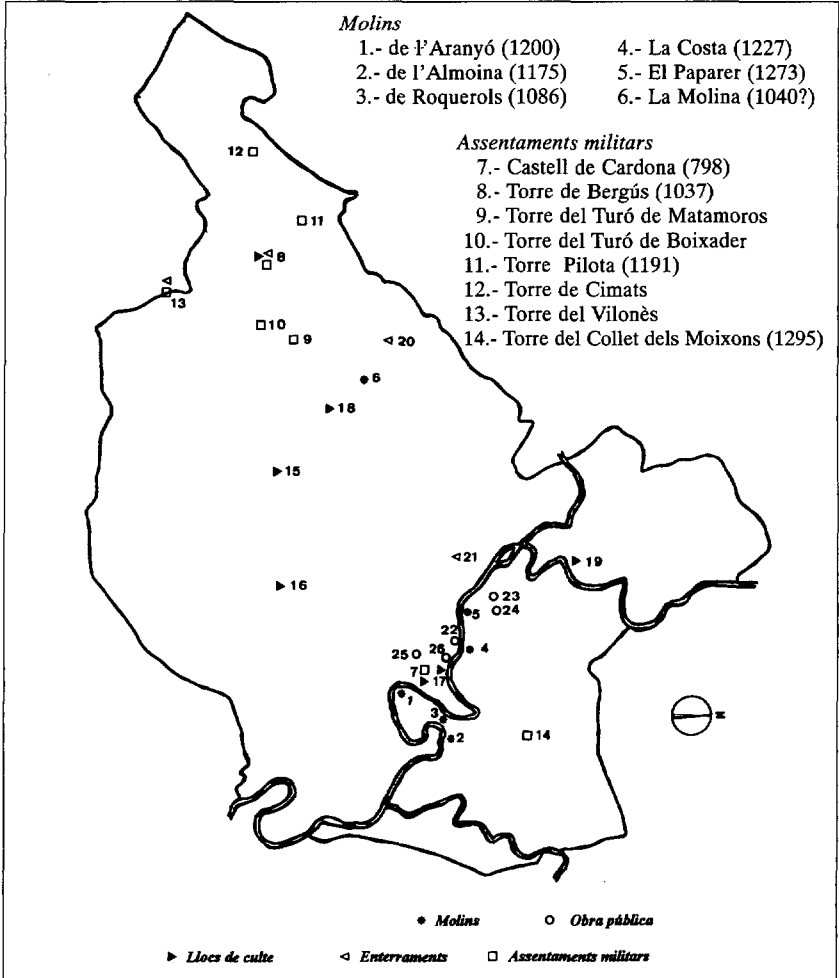

Figura 4: Jaciments medievals II

Esglésies i capelles

- 7.- Canònica de Sant Vicenç (980)
- 8.- Sant Joan de Bergús (899)
- 15.- Sant Julià del Guix (1223)
- 16.- Santa Cecília (1282)
- 17.- Santíssima Trinitat (1156)
- 18.- Sant Quintí (1223)
- 19.- Sant Salvador (1223)

Llocs d'enterrament

- 8.- Sagrera de Sant Joan de Bergús
- 13.- tombes del Vilonès
- 20.- tombes del Serrat del Rovelló
- 21.- tombes de la Mare de la Font

Obra pública

- 22.- pont de Sant Joan (1291)
- 23.- pont de la Lleura
- 24.- aqüeducte de l'En (1212?)
- 25.- font de la Pomala (1088)
- 26.- font de Fontcalda (1248)